

ST. BRANDAAN IN DE ST. JANS- KATHEDRAAL TE 'S-HERTOGENBOSCH

J. van Mierlo, J.H. Winkelman

In het Nicolaaskoor van de St. Janskathedraal te 's-Hertogenbosch (om precies te zijn op de noordwestelijke pijler van de tweede westelijke travee van de zuidelijke koorzijbeuk) bevinden zich boven elkaar twee opmerkelijke muurschilderingen. Ze werden in 1921 bij toeval ontdekt toen de kalklagen, die eeuwenlang de afbeeldingen bedekt hadden, afvielen. De schilderingen werden daarna zorgvuldig blootgelegd en in 1922 door Jacob Por gerestaureerd. De identificatie van de bovenste voorstelling bood weinig problemen. Men herkende in de linkse heilige St. Jacobus de Meerdere. Zijn attributen, de pelgrimshoed en zijn staf, sloten elke twijfel uit. De heilige rechts was al evenmin moeilijk te identificeren. De grote sleutel, die hij draagt, verraadde dat hier Petrus bedoeld wordt. De interpretatie van de onderste figuur verliep minder voortvarend. Wie was de bisschop, die in vol ornaat, zittend op een verheven zetel, is afgebeeld? Op het hoofd draagt hij een „mitra pretiosa”. Een kostbare koorkap bedekt zijn schouders. Op zijn borst is een gekruiste stola zichtbaar. Zijn albe is pontificaal, het randstuk is met goudparuur afgezet. In de Maasbode van 1922 ontspon zich een (verhitte) discussie tussen C.F. Xavier Smits, A.E. Rientjes en J. Kalf. Smits was van mening dat hier de alom bekende St. Nicolaas bedoeld werd. De haak in de rechterhand van de heilige identificeert hij als een schippershaak. Aan het voorwerp zijn twee ijzeren ogen aangebracht, waardoor een kabel glijdt. De schippershaak was, volgens Smits, in de late middeleeuwen het attribuut van St. Nicolaas. Deze heilige werd in die tijd als de schutspatroon van het schippersgilde vereerd. De twee brandende huizen, die de bisschop in zijn linkerhand houdt, zouden volgens Smit betrekking hebben op de vele stads- en kerkbranden, die Den Bosch in de late middeleeuwen teisterden. Kalf noemt de identificatie L. van Smits een vergissing. Hij wijst op de brandende huizen in de linkerhand van de heilige en ziet in hem een „patroon tegen brand”. Het attribuut dat de bisschop in de rechterhand houdt is volgens Kalf geen schippershaak maar een brandhaak. Door de ogen van de haak haalde men een touw om, eventueel met een aantal mannen tegelijk, aan de haak te trekken, en zo, in geval van brand, muren omver te trekken. Zelf vermoedt Kalf, dat hier St. Germain de Paris staat afgebeeld. De legende over deze heilige vertelt immers dat door zijn gebed de vlammen van een brandend huis doofden. In zijn reactie wijst Smits het voorstel van Kalf af. De heilige S. Germain des Pres wordt in de kerkarchieven van Den Bosch geen enkele keer vermeld. Niets lijkt dan ook te wijzen op een Germanusverering in deze stad.

Recentelijk heeft C. Peeters in zijn monumentale boekwerk „*De Sint Janskathedraal te 's-Hertogenbosch*” de draad van de discussie weer opgenomen.¹ Hij neemt een voorzichtig standpunt in. De kunsthistoricus wijst er op dat onder de heiligen, die als schutpatroon tegen brand werden vereerd, slechts één bisschop voorkomt, namelijk St. Germanus van Parijs. St. Vincentius van Zaragossa, wiens attribuut eveneens de brandhaak vormt, was slechts diaken. St. Florianus van Lorch, die vooral in Duitsland als beschermheilige tegen brand wordt vereerd, was een heilige soldaat. Peeters, die evenals Smits constateert, dat in Den Bosch geen sporen van een Germanusverering bekend zijn, sluit echter een particuliere devotie (waaruit de opdracht voor de muurschildering zou zijn voortgekomen) niet geheel uit. Verder wijst hij, een suggestie van A.E. Rientjes overnemend, op de mogelijkheid dat wellicht St. Martinus op de muurschildering staat afgebeeld. Ook aan deze heilige zijn wonderbaarlijke brandblussingen toegeschreven. Bij alle voorzichtigheid valt het op dat Peeters in één opzicht een uitgesproken standpunt inneemt. De haak in de rechterhand van de bisschop is volgens hen een brandhaak. Hiermee onderschrijft Peeters de mening van J. Kalf.

Er bestaat een heilige, die in de Middeleeuwen bijzonder populair was, maar in onze tijd in vergetelheid is geraakt, namelijk Sint Brandaan. In 1986 werd aan deze „Ierse Odysseus” in het Utrechtse Rijksmuseum „Het

Muurschildering uit de St. Janskathedraal te 's-Hertogenbosch, voorstellende een bisschop met brandhaak en brandend gebouw.

1. C. Peeters, *De Sint Janskathedraal te 's-Hertogenbosch*, 's-Gravenhage 1985 (*De Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst*).

Koperplaat, voorstellende Sint Anna tussen Sint Brandaan (met abtsstaf, brandhaak en brandende kerk) en Sint Andreas, door F. Schelhauere, 1648. Van deze koperplaat werden devotieprenten gedrukt. Klooster van O.L. Vrouwe ter Potterie, Brugge.

Catharijneconvent” een tentoonstelling gewijd. Bij die gelegenheid verscheen een boek over de cultuurhistorische context van de middeleeuwse Brandaanverhalen.² Hieruit blijkt dat deze Ierse abt, die in de 6e eeuw geleefd heeft (hij stierf omstreeks het jaar 580), in de late Middeleeuwen ook in onze streken werd vereerd. Het is opvallend dat de heilige Brandaan, beroemd om zijn zeereizen, op zoek naar de wonderen Gods³ in de vijftiende eeuw niet meer als schutspatroon van de zeelieden gold. Deze functie had hij aan de schippersheilige Sint Nicolaas moeten afstaan. Brandaan werd – zijn naam gaf daar alle aanleiding toe – in verband gebracht met vuur en brand. Op Terschelling herinnert de „vuur”toren De Brandaris aan de betrokkenheid van de heilige bij de scheepvaart en het vuur, het kustlicht. In Noord-Duitsland wordt Brandaan vaak afgebeeld met een kaars of met een fakkel. In Lübeck was Brandaan de schutspatroon van het gilde der smeden. Een beeld uit deze stad toont Brandaan met in de rechterhand een brandhaak (met punt en weerhaak). Ook in Vlaanderen is sinds het midden van de veertiende eeuw een Brandaandevotie aantoonbaar. Hij werd gezien als de schutspatroon tegen brand. In de kerk van het Onze Lieve Vrouwe ter Potterie-hospitaal te Brugge is een van de altaren (1359) aan Sint Anna en Sint Brandanus gewijd. Hier verrichtten de Bruggenaren hun gebeden „om van huisbrand gespaard te blijven.” Er werd zelfs een gilde

2. W.P. Gerritsen, Doris Edel, Mieke de Kreek, *De wereld van Sint Brandaan*, Utrecht 1986.
3. Voor hen die zijn geïnteresseerd in de belevenissen van St. Brandaan wordt verwezen naar de recent herdrukte editie van „*De reis van Sint Brandaan*”, uitgegeven, ingeleid en commentarieerd door Maartje Draak en met een herdichting door Bertus Aafjes, Amsterdam 1985 (*redactie*).

van Sint Brandanus opgericht, dat de zorg voor het altaar op zich nam. Er is een in 1648 gegraveerde koperen plaat overgeleverd, waarop drie heiligen staan afgebeeld: Sint Anna te midden van Sint Andries en Sint Brandaan. Brandaan, de bisschopsmijter op het hoofd, houdt in zijn rechterhand een staf en een brandhaak vast, in zijn linkerhand draagt hij een brandende kerk.

Onder de afbeelding staat het volgende vers te lezen:

*O heylighen Brandanus vrindt Godts verheven
Bidt voor alle bedruckte mannen ende vrouwen
Die in noodt des brandts u devotich aencleven
En met een vast gheloove in Godt betrauwen*

Medaillon, voorstellende Sint Nicolaas en Sint Brandaan (met brandhaak en een brandende kerk), in een glas-in-loodraam in de deur van de H. Augustinuskamer, klooster van O.L. Vrouwe ter Potterie, Brugge.

Ook een medaillon in een glas-in-loodraam in de deur van de H. Augustinuskamer van het klooster van Onze Lieve Vrouwe ter Potterie in Brugge, waarop Sint Nicolaas samen met Sint Brandaan (beide heiligen dragen het bisschoppelijk gewaad) staat afgebeeld, bewijst de populariteit van onze Heilige. Ook hier gaat Brandaan vergezeld van de voor hem typische attributen, een brandhaak en een brandende kerk (of huis?). Gezien het bovenstaande lijkt het aannemelijk dat de figuur op de muurschildering in de St. Janskathedraal Brandaan voorstelt. In de late Middeleeuwen gold deze heilige in de Nederlanden als schutpatroon tegen brand. Hij werd niet zelden als bisschop afgebeeld. De kenmerkende attributen, zoals brandhaak en brandend gebouw (kerk of huis), sluiten elk misverstand wat betreft identificatie uit.⁴

4. NB. . . wonderlijke zaak. Sint Brandaan in Den Bosch blijkt tweemaal te zijn ontdekt! In een reactie op ons artikel wees Prof. Peeters op een bijdrage in het *Brabants Dagblad* (4.12.1986), waarin hij tot eenzelfde conclusie was gekomen. Ook in de wetenschap geldt: Dubbel is eens zo dik.